

ТҮСТЕРДІ БЕЛГІЛЕЙТІН АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ИДИОМАЛАРЫНЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУЫ

Сәрсембай Сая Бөлебайқызы

Л. Гумилёв атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің
III курс докторанты, Астана, Қазақстан Республикасы
E-mail: Email: s.saya_86@mail.ru

ТҮЙІНСӨЗДЕР

тұрақты сөз
тіркестері,
көпмағыналық,
семантикалық
қатар, ортақтық,
айырмашылық, діл,
өзара әрекет.

АҢДАТПА

Мақаланың мақсаты «Түс атаулары» тақырыбы негізінде ағылшын және қазақ тілдерінде кездесетін тұрақты сөз тіркестерді салыстыру, олардың өзара қарым- қатынас сипаты мен аударма ерекшеліктерін анықтау. Әр тілде түр-түс атаулары тек қана дәлме-дәл мағыналарында ғана қабылданбайды, олар символикалық өзгешіліктеріне де ие. Әр этномәдени халық әлемнің түр-түсін өзгеше көріп таниды және осы ерекшелік әлем туралы олардың этникалық ұлттық түсініктері бар екендігін көрсетеді. Түрлі халықтардың осындай түр-түс туралы мәдени түсініктерінің ерекшеліктері әсіресе ассоциацияларда байқалады. Мақалада ағылшын және қазақ тілдері фразеологиясында кездесетін осындай сөз тіркестердің қолдану жиіліктігіне талдау жасалынды, соның негізінде түр-түс компоненттерінің семантикалық коннотациялары талданды және олардың арасындағы айырмашылықтары мен ұқсастықтары анықталды.

Редакцияға келіп түсті: 10/ 11 / 2023
Қабылданды: 25/ 12 / 2023

Кіріспе

Түсті белгілеу елеулі рөл атқармайтын адамдардың қандай да бір саласын немесе белсенділік саласын елестету қиын. Әр түрлі мәдениеттер әлемінің көзқарасы әмбебап, бірақ ұлттық ерекшелікке ие; сондықтан әр түрлі тілдердің сөйлеушілері өз тілдерінің призмасы арқылы айналасындағы әлемді сәл басқаша көре алады. Тіл көптеген мындаған жылдар бойы ондаған ұрпақтың тәжірибесін бейнелейді. Тарихи тұрғыдан түстердің прототиптері түрлі-түсті белгілеу мағынасына өз реңктерін бекітетіндей етіп дамыды, бұл әр түрлі тілдерде топтық түсті белгілеудің дамуына сөзсіз әсер етті.

Бұл мақалада түрлі түстерді зерттеу екі жолмен қарастырылады. Бір жағынан, берілген тілге тән жеке ұғымдар талданады. Ең алдымен бұл лингвистикалық және мәдени сананың стереотиптері. Екінші жағынан, ерекше емес ұғымдардың нақтылы түсініктері, мысалы, түстік мағыналардың символизмі ерекшелінеді.

Белгілі бір түсті мәдени бірлестіктердегі айырмашылықты осындай мысалға келтіруге болады. Мысалы, АҚШ-та ақ түс тазалықты білдіреді, Францияда – бейтараптық, Египетте – қуаныш, Жапонияда – өлім, Үндістан мен Қытайда – өлім мен тазалық, ал АҚШ-та қызыл – өлім, Францияда – аристократия, Египетте – өлім, Үндістанда – өмір мен шығармашылық, Жапонияда – ашу-ыза мен қауіп, Қытайда – бақыт дегенді білдіреді.

Мақалада ағылшын және қазақ тілдеріндегі түстермен байланысты семантикалық қатар сөздері

қарастырылады. Бұл тілдердің лексикалық бірліктері ретіндегі сөздер сөзбе-сөз аударылмайды. Фразеологиялық бірліктерді қолдану тілді жарқын әрі қиял-ғажайып етеді, алайда оларды аудару да қиынға соғуы мүмкін. Мысалы, Солтүстік Америкадағы африкалық құлдардың қайғылы әндерінде пайда болған блюз сияқты музыкалық стиль туралы бәрі біледі. Бұл музыканы сабырлы, тіпті қайғылы деп атауға болады. Ағылшын тілінде бұл блюз стилінің атауы меланхолик немесе көкбауыр деген «көк албасты» деген өрнектен шыққан. Осыдан келіп, осы мағынада бірнеше ұқсас өрнектер бар. Мысалы, адам былай деп айтқан кезде: «Мен көкті сезінемін» - бұл оның өзгертуді ойлайтынын білдірмейді махаббат бағдары, ол жай ғана қайғы-қасірет деп айтқысы келеді. Сондай-ақ, адам туралы: «Ол албасты сияқты көк» деп айтқан кезде, олар ауа райының астында тұрғандай өте глобус дегенді білдіреді. Бәлкім, «көктен» идиомның шығу тарихы өте қызық шығар, себебі оның аудармасы да қызық әрі күтпеген. Ол «кенеттен», «мүлде күтпеген жерден», «көктен болт сияқты» деп аударылады. [1]

Әдіснама.

Тағы бір мысал келтірейік. «Ақ дегенең алғыр, қара деген қарғыс» (лит. «Егер ол «ақ» деп айтса, ол бата, егер ол «қара» деп айтса, ол қарғыс» деген сөзді сөзге аударма алмайды). Мұнда ақ түс «жазықсыз» мағынасына ие болады, ал қара түс «кінәлі, күнәсіз» деген мағынаны білдіреді. Әңгіме қуатты және ықпалды адамдар туралы болып отыр, ал фразеологиялық бірліктің өзінде аудармасы бар: «Ол айтқандай, солай болады».

Түстің символикалық мағынасын тарих пен мәдениет контекстінен тыс түсіну мүмкін емес,

өйткені түстік белгілер жүйелері белгілі бір елдің дамуымен тығыз байланысты. Түс табиғат элементтері мен нысандарының өзара байланысын анықтайтын коммуникативтік мағынаға ие болуы мүмкін. Сонымен бірге түс белгілі бір нақты сезімдерді жеткізіп, сәйкес эмоцияларды тудырады, яғни ол эмоционалды түрде түске енеді. Ұлттық ойлау халық өмірінің тарихи, мәдени-климаттық жағдайларымен байланысты. Түс кеңістігін түсіну әр ұлтқа тән, өйткені адам айналасындағы әлемді түрлі-түсті деп қабылдайды. Сонымен, ағылшын және қазақ тілдерінде түсті қабылдау ерекшеліктерінің мысалдарын қарап көрейікші. Адамдар дәстүрлі түрде салыстыратын екі бастапқы түстен бастайық - ақ және қара.

Ақ түсі

Ақ — жақсылықтың, ақиқаттың, адалдықтың, әділдік пен шапқыншылықтың түсі. Ол дақсыздықты, қасиеттілікті, тазалық пен қуанышты білдіреді. Ақ та екі тілде де зиянсыз, тиімді, сәттілік нәрсені білдіреді. Мысалы, *ақ пейіл* – тілектестік, түсіністікпен қараған адам; *ақ бата* – бата, тілек, *ақ жүрек* – ашық ойлы адам, *ақ дастархан* – қонақжай үстел, *ақталып шығу* – өзін ақтап, ақталып, *ақ адасқан мал* – адал тапқан заттар, *ақ сүтин ақтау* – ана алдындағы адал борышын орындау; *ақжауып, арулап қойу* - қайтыс болған адамды құрметпен жерлеу, *Ағынан ақтарлы* - ештеңені жасырмай бүкіл шындықты айту, *ақсақал* – үлкен, сыйлы адам, *ақустинен қара таниды* – ол ақиқаттың қайда екенін біледі. Ағылшын тіліндегі өрнектердің кейбірмысалдары: *ақ бедел* – елес ретінде ақ сияқты *мінсіз бедел / табақ ретінде ақ* ретінде – кенеп ретінде бозғылт түсті, *ақ туды көтеру* – бас

тарту, *бір нәрсені ақтау* – бір нәрсені жабу, бір нәрсені жасыру, *ақтан қараны білу* – не екенін түсіну, қай жақтан нан сары майланғанын білу, *ақ өтірік* - зиянсыз немесе үшкіл өтірікші, асыл өтірікші.

Әр тілде негізгі мағынадан басқа нақты мағыналары бар арнайы коннотациялық фразеологиялық бірліктер бар: *ақ коз* — сауатсыз, шапқыншы адам, тир; *ақ сайтандық устади* – ол қатты ашуланып, жүйке сіңген, *ақ сирак болу* – малын жоғалтып, дала меркітін, *қозин агартуды* бастан кешіріп, жолға шығып, жұқа ауада жоғалып кетеді, *ақ отау* – кішкентай киіз үй, ол жас, *ақ жауын* – үздіксіз сіркіреген, ал *ақ бас* – сұр жүнді адам; *ақ қара деп атау* – айқын фактілерге қайшы келетін нәрсені, *ақ пілді* – қажетсіз сатып алу, *ақ түн* – ұйқысыз түнді, *ақ жағалы қызметкерді* – кеңсе қызметкерін, психика қызметкерін, *ақ нәсілділерді* (қазақ *ақсүйекіне ұқсас*) – жоғары қоғамнан шыққан адамдар деп атау, *ақ табақта тұру* – көпшілік алдында ренжіту, *ақ қауырсынды көрсету* — жүректен айрылу, *козғалыс көрсету*, *ақ галстук оқиғасы / іс* - қатаң зайырлы кешкі көйлек коды және т.б.

Қара түс

Қара, сәйкесінше, өмірдің, зұлымдық пен жаңсақтықтың сырқаттарын білдіреді, ол жамандықтың, қорқыныштың, өлімнің түсі. Бір сөзде қара сөздің коннотациялары негізінен ағылшын тілінде де, қазақ тілінде де теріс болы келеді. Қара түсте заңсыз, құқыққа қарсы, адал емес немесе құпия нәрсенің түсініктілігі бар. Мысал ретінде келесі өрнектерді

келтіре аламыз: *қара жүрек* — қатыгез адам, *Қара бет* – дөрекі адам, *қара жамылғы* – аза тұту, *қара нәзік* – алдауға толы, *иси қара* – ол кінәлі, *қарасүйек* – қоғамдағы төмен ұстаным, *қара жер болу* – қорлау, *қара жерге отырарғзу* – біреуді қиын жағдайға қою, *қара түске* боялады – *қиындыққа тап болу керек*, *қара-көк* – *көздің қарасы* соғылып, *қараңғылау* – жарықты өшіру, *қара қой* – отбасылық араздық, *бонсалау* – біреуді қыспаққа алу, *қаратізімге* алу – біреуді қаратізімге енгізу, *қараңғылау* – есінен айрылу, *қара нарық* – заңсыз сауда, *қара өнер* – қара сиқырлы, *қара дақ* – жолдағы қауіпті орын, *қара ит* – күйзеліске ұшыраған, глобус адам, *қара көрініс* – глобус, менмендік көрініс, *қараболға (біреуге)* – біреуді қабылдамау.

Қара түс кейде бейтарап түсінікке ие болуы мүмкін: *қара-ақ* — бір жақты, ымырасыз, *қара-ақ түрінде* — жазбаша немесе баспа түрінде, *көмір сияқты қара / түнгідей қара* - айыр қараңғылық, *қара* - сәтті, тиімді, пайда табу, *қара пудинг* - қан шұжығы, *қара галстук оқиғасы/ісі* - аз формальды зайырлы кешкі дресс-код, *қара суық* – құрғақ аяз, *шой қара* – дені сау күңгірт терілі адам, *қара олен* – поэтикалық шығарма, *қара соз* – проза сөзі, *қара шай* – сүтсіз шай, *қара қоз* – әдемі көз, *қарағым* – менің қадірлім, *қарадан қараап тұрып* – көктен шыққан.

Қазақ тілінде қараның жағымды сипаттағы басқа да семантикалық мағынасы бар екенін атап өткен жөн. Мысалы, *Қара жердің, қоршаған ортаның және басының символикалық түсін* білдіреді: *ури қара мал* — ірі қара мал, *қара шаңырақ* — әке үйі, ата-

бабалар үйі және олардың тікелей ұрпақтары, *Қара қазан* – қасиетті ошақ, *қара кемпір* – дана әйел, *қара батыр* – нағыз, лайықты батыл адам, *қара таныған* – сауатты адам, *қара халық* – қарапайым халық, *қара үй* – көшпенділер шатыры, *қара жер* – қасиетті жер, біреудің қолдауын қарастыру керек.

Қызыл түс

Қызыл түс адам өмірінде маңызды рөл атқарады. «Қызыл» сын есімі бар сөздердің ақ және қара түстерден кейінгі барлық халықтардың сөйлеуінде өте жиі қолданылатыны кездейсоқ емес. Шығыс елдерінде ол дәстүрлі түрде күннің түсі, қуаты, сондай-ақ жастар мен сұлулықтың символы болып табылады. Әсіресе, қазақ тілінде мынадай сөз тіркестері кездеседі: *қызыл тіл* – өткір тіл, *Ақ ақ қызыл қызыл* – гүлденген келбетке ие болу керек, *қызыл қарын* – кішкентай балалар, *қызыл иек* – нәресте, жаңа туған сәби, *қызыл эзу* – күміс тонды шешен, *қызыл борбай* – жас, жетілмеген, *қызыл шақа* - нәпсіқұмар, шашсыз (жаңа туған бала туралы), *қызыл ширайлы* – қызыл-ұрт, *қызыл ат* – әдемі ат. Қазақ тілінде жағымсыз түсініктің сирек мысалдарын табуға болады: *қызыл қырғыз* — сойыс, Соғыс, *қызыл көз* – зиянды адам, *қызыл шеке болу* – талас-таласқа түсуге, өз-өзін қорқытуға, *қызыл кенірдек болуға* – даудамайға толы болуға, тез арада сөйлесуге, *тоқтап сөйлесуге, қызылмен қызыққанға* – пара/уәде бермеу керек.

Батыс елдерінде қызыл қауіптілік немесе төтенше жағдайдың белгісі ретінде

қолданылады. Мысалы, қызыл қолды қуып жету – актіде қуып жету үшін, қызыл лента – бюрократия, қызылды көру – ашулану, үрейлену, қаланы қызыл түске бояу – ішіп-жеуді жалғастыру, бұқаға қызыл шүберек сияқты жасырып қалу – біреуді жағымсыз әрекетке итермелеу, ашу-ызамен қызыл түске боялу, қызыл шам — брошюра, қызыл шырша — алдамшы маневр; қызыл - қарызда болуға, тиімсіз болуға тиіс (өрнегі) рентабельді емес операцияларға сілтеме жасау үшін қолданылды, өйткені бұрын шығын кітаптарға қызыл сиямен тіркеліп жазылған). Кейбір фразеологиялық бірліктерде қызыл түс ескерту немесе эмбаррация дегенді білдіреді: қызыл жарықты көру – қиындықтың жақындап келе жатқанын болжау, қызыл жүздің болуы / қызыл түске өту – ұятпен немесе эмбаррациямен соққы беру, қызылша ретінде қызылша ретінде қызылша алу.

Көп түс

Ағылшын тілінде көктің мағынасы қосарлы болып табылады. Бір жағынан көк түс ақиқат пен әділеттіліктің нышаны болып табылады, сондықтан оның коннотациясы көбінесе жағымды болып табылады. Әдетте ол түстің ажырамастығы мен тұрақтылығы ретінде қабылданады, мысалы, нағыз көк – шыншыл, мүлдем адал, көк лента – ең жақсы, ерекше немесе көк қанды – жоғары асыл қан. Екінші жағынан, көк түс қайғы-қасіреттің көрінісі ретінде көкті сезінетін сөз тіркесіндегідей глобус, үмітсіз, күйзеліске ұшыраған нәрсені де білдіруі мүмкін. Басқа мысалдар: *блюзді*

алу үшін - күйзеліске ұшырау, көгілдір фанкта болу - жыл сайын, ауаны көгілдір түске айналдыру - қарғыс айту, қорқақ тілді қолдану, барлық көкке дейін ішу - делириум тремендеріне дейін ішу, көгілдір ақшаға - ақшаны жұмсау, көгілдір стрелкамен сөйлесу - сөйлесу, минутына миля сөйлесу, бет-алпетінде көк түс — үрейленіп, басын жоғалту керек. Нақты аудармасы бар басқа да сөз тіркестері де қызықты: *көктен* - күтпеген жерден, ескертусіз, *бір рет көк айда* - ешқашан шошқа ұшқанда, *ерлер/ұлдар көк түсті киім киген* кезде - полицейлер немесе көгілдір түсті киім киген матростар, *көк көзді бала* - сүйікті, *көк жағасы* - өнеркәсіп жұмысшылары, жұмысшы табы; *bluestocking* - бетсіздіктің, феминизм мен шеберліктің жоқтығының символы ретінде үйренген және педант әйел (XVIII ғасырдағы "Көк шұлық клубы" әдеби үйірмесінің атауынан келеді).

Шығыс елдерінде көк — аспан түсі, түсініксіз және ғажайып нәрсенің символы. Айта кетейік, қазақ тілінде жасылдың жеке белгілері жоқ, ол көк (көк) сөзімен ауыстырылады, мысалы, *көк айдар* - жасыл шөп, *көк базар* - жасыл базар, *көк шай* - жасыл шай немесе *көккөніс* - көкөніс. Қазақтар үшін көк-жасыл түс негізінен денсаулықтың, гүлдену мен келісімнің түсі сияқты жағымды мағынаға ие. Бұл түс аспан, теңіз және флора дегенді білдіреді. Мысалы, *tobesi көкке жетінші* гераклда, *Көкке көтеру* - аспанды мақтау үшін, *көктен төскендей* - көктен болыс сияқты көк шығар, *көк шығу* - шөппен жабылған, *арасы*

көк пен жердей - күндіз де, түнде де өзгеше, *көкке құлаш уру* - көкке құлшыныс іздеп, көкке құлаш көкке ұмтылу.- шексіз аспан, жетінші аспан, *Көсеген көгерсин* – жастарға ізгі тілектер. Сонымен қатар, контекстке қарай көк түс мүлдем басқа мағыналарға ие болуы мүмкін. Суреттеу үшін келтірілген мысалдарды қарап көрейікші: *көк етік* – лайықты адам, *Көк бақа және т.б.* — өте лебізді ет, *көкбет* — қиыншылыққа тап болған, бәсеңсіген адам, *көк долы* — тез шыңдалған адам, ескі хағ, *көк мылжын (көк аузы)* — вербос чаттербокс, *көк ми* — бос басты, шапқыншылық, *көк тиын жоқ* — менің атыма тиын емес, *көк ала қойдай сабау* - меркітсіз ұрып-соғу, *қойлек көк, тамақ тоқ* - молшылықта/байлықта өмір сүру.

Көп жағдайда жасыл желек жалпы өсімдік дүниесінің белгіленуімен байланысты, соған сәйкес табиғатпен және қоршаған ортамен байланысты. Кейбір мысалдар: *жасыл саусақтың болуы* және *жасыл бас бармақтың болуы* – дарынды бағбан болу, *жасыл саясат* – қоршаған ортаны қорғау саясаты, *жасыл жаға* – қоршаған ортаға қатысты кәсіптер, *жасыл жарық* – рұқсат, еркін әрекет ету, *жасыл қыс* – қарсыз қыс. Сондай-ақ жасыл адамның балғындығымен, жетілмегендігімен немесе аңқаулығымен байланысты: *жасылда* - өмірдің премьерасында; *жасыл болу үшін* - тәжірибелі болу, *жасыл жара* - сау емес, жаңа жара, *жасыл қол* - жаңадан келген, тәжірибелі адам, *гринхорн* - аңқау адам, бастаушы. Келесілер:

фразеологиялық бірліктер теріс түсінікке ие: *қызғанышпен жасыл* - қызғанышпен жасыл түске айналған, *жасыл көзді құбыжық* - жезөкшелік, *желбезек туралы жасыл болу* - бозғылт түске айналады.

Бұрын айтқанымыздай, қазақ тілінде жасыл түсті (жасыл) фразеологиялық бірліктердің жеке мысалдары жоқ.

Сары — от пен күннің түсі және ежелгі түріктердің дүниетанымындағы даналық пен зердемен байланысты. Қазақ тіліндегі бұл түс қайғы-қасірет, ұзақ өмір сүру, шексіз өмір, қозғалыс пен кеңістікті де білдіреді. Қазақтардың түсінігінде ол ұзақ, үздіксіз әсерге ие болды. Мына мысалдар: *сары уайым* – ауырсыну қайғысы, *Сарғая құту* – күту, ұзақ сезіну, *сары аяз* – аяз, *сары бел* – кең пас, *сары дала* – шексіз, кең дала, *сары жел* – үнемі жел соғатын, *сары жұрт* – ауыл бұрын тұрған жер, *сары қымыз* – дәмді күйші, *сары жамбас болу* - ұзақ уақыт бойы ауырып қалу үшін, *сары табан болу* – көп жерге шығып, тәжірибелі болу керек.

Ағылшын тілінде сары түсті фразеологиялық бірліктер сирек кездеседі және аса теріс мағынаға ие. Бұл, бәлкім, оның қозғалыспен, шапқыншылықпен және мызғымастықпен байланысты болуымен байланысты шығар. Тарихтан орта ғасырлардағы сары жұлдыздың еврейлерді Жебірейіл Христосқа трактат ретінде белгілеп қойған белгісі болғанын білеміз. Бұл сұмдық дәстүрді нацистер жалғастырды, олар еврейлердің үйлеріне сары алты бұрышты жұлдыз бояп, осы белгіні

киімдеріне киюге мәжбүр етті. Ортағасырлық картиналарда Джудас Искариот әрдайым сары халаттармен бейнеленген. Инквизиция құрбандары сары түсті киім киген; бұл олардың гереси мен сатқындыққа кінәлі екендігінің символы еді. Еуропаның кейбір елдерінде қылмыскерлер мен трактаттар үйлері сары бояумен белгіленсе, басқа елдерде обамен ауыратын науқастардың үйлері бірдей түсті болған. [2]. Ағылшын тілінен кейбір мысалдар берілген: *сары стрела болуы керек*

- тауық тауыққа, *сары/сары шұбар болуға* - қорқуға, қорқуға, *сары көрініске* - қызғанышпен қарауға, *сары сығымдау* - төмен сұрыпты баспасөзге, *сары қағаздарға* - өсек-тілек баспасөзі, *сары ту* - карантиндік ту, *сары ит* - қатыгез адам, жағымсыз адам, қорқыныш.

Қоңыр түс ағылшын фразеологиялық бірліктерінде өте сирек кездеседі. Мысалы, *жидек сияқты қоңыр* өрнек өте иленген адамды сипаттайды. Қоңырдың депрессия мен фрустрацияның символы ретіндегі және жаман нәрсенің сирек кездесетін тағы бір мағынасы бар. Мына фразеологиялық бірліктер мысал бола алады: *қоңыр зерттеу* - терең ойлау және *қоңырлау болу* - тамақтанып, шаршап, *қоңыр* - алдау, алдап-арбау, *қоңыр-мұрынға* - бәсеңдету, тізе бүгу, *қоңыр бас бармақ* - өсімдіктерді өсіруге біліктіліктің жоқтығы, *қоңыр бөтелке тұмауы* - ілініп қалу.

Егер ағылшын тіліндегі қоңыр түсте бейтарап және

жағымсыз түсініктер болса, қазақ тілінде оң. Қазақтар үшін қоңыр - тыныштықтың түсі, ол тыныштықтың, жылылық пен қауіпсіздіктің белгісін білдіреді, кейбір жағдайларда «орташа» мағынасына ие болады. Мысалы, *Қоңыр дауыс* - барқыт жағымды дауыс, Баритон, *қоңыр, себебі* - жылы күз, үнді жазы, *қоңыр жел* - жұмсақ бриз, *қоңыр шай* - дәмді күшті шай, *қоңырсалқын* - салқындық, *қоңыржай кеш* - жұмсақ жылы кеш, *қоңыр саз, қоңыр күй* - домбыраның немесе қобыздың жағымды дыбысы, *қоңыр ан* - лирикалық әндер.

Сұр түс екі тілде де селқостықпен қолданылады және олардың түсінудегі айырмашылығы анық байқалады. Ағылшын тіліндегі сұрдың мағынасы көбінесе бейтарап. Сұр қартайған шағын, тәжірибесі мен даналығын білдіреді, бірақ оны анықтау оңай емес, демек, онымен күресу қиын нәрсені де білдіреді. Мысалы, *сұр сақал, сұрбас* - қарт адам, *сұр шаш ал* - жасы үлкен, *сұр кардинал* - бәрін жасырын басқаратын адам, *сұр экономика* - көлеңкелі экономика, *сұр болу* - борсық және қызықсыз болу, *сұр аймақ* - балық та, флеш-моб та емес, түсініксіз нәрсе, *сұр жылдар* - борсық, монотонды жылдар, *сұр материя* - ми.

Қазақ тілінде сұр түс «доссыз, дұшпандық» немесе «мазасыз және глобус» деген теріс түсінікке ие болады: *сурь кашу* — көрінуден айрылу, ауырған, *сур заман* - қиын кезеңдер, *сурықсыз* - тартымсыз, көрінбейтін, *жерді сурьма озгерипти* - жергілікті жердің сыртқы келбеті өзгерді.

Қызғылт түс ағылшын фразеологиялық бірліктерінде селқостықпен кездеседі және қазақ тілінде жоқ. Қызғылт түс өміршеңдік пен жастарды, жарықтық пен тұрақтылықты білдіреді. Сондай-ақ кейбір ағылшын сөз тіркесінде жақсы денсаулықпен байланысты. Мысалы: *қызғылт түсте* – денсаулықтың *қызғылт түстері* – денсаулық суреті, *жетілудің қызғылт түстері* – жетілу биіктігі, *қызғылт пілдерді* көру – жоқ нәрсені көру, галлюцинация, *қызғылт түске боялған қызғылт түс* – раушан күңгірт *көзілдірік арқылы әлемді көру* – бір нәрсені оптимистік қабылдау.

Қазақтардың «ала» – «жолақты» түстері көп түсті. Оның бірнеше мағынасы бар. Әсіресе, «түрлі-түсті арқан» деген сөз қазақтардың ерекше түсініктері мен түсінігі болғандықтан, нақтылауды қажет етеді. «Ала жіп» – әлемнің философиясы мен шындығын білдіретін ақ және қара түсті жіптер – жақсылық пен жамандықты, жарық пен қараңғылықты, жылу мен суықты білдіретін бірнеше жүн жіптен жасалған тоқу. Мұндай жіптер сәбидің аяғының айналасына «*тусау кесу*» ғұрпы кезінде байланады. Бұл рәсім сәби алғашқы қадамдар жасағанда өткізіледі. Баланың аяғын жіңішке моталанған шілтермен байлап, оны ынталы әрі құрметті адам кесіп тастайды. Ән-тілектер салтанатқа ілесіп жүреді, бала өмірден өз аяғымен өтіп кете алуы үшін. Салтанатты рәсім мерекемен жалғасуда. Адамдар болашақта сәбидің сенімді жүріп, жылдам

жүгіре алуы үшін «тусау кесуді» атап өтеді. [2] Бұл ғұрып терең мағынаға ие және «ешкімге зиян келтірмеу, біреудің мүлкін ұрламау» деп түсіндірілетін адалдықты, адамзатты білдіреді. Адамдар арасында қақтығыстар мен достықсыз қарым-қатынас орын алған жағдайларда: «*Мен ешкімнен ештеңе ала аламаймын*» деп айтқан адам өзінің адал екенін және тыйым салынған нәрсенің сызығын кесіп өтпегенін білдіреді. Көп бояулы аланың басқа түсініктері мағыналарымен ерекшеленеді, мысалы, «*әркелкі, тұрақты емес*» мағынасында: *ala konil* – қорқу, күмәндану, *ala bult* – сирек бұлт, сәл бұлтты, *ала коленке*

- жартылай ымырт, ымырт; «*Тең емес*» мағынасында: *ala boten* – ерекше, ерекше, *ала қору* – біреуге басқаша қарау, *ala қол адам* – әркімге бірдей қарамайтын бейтарап, біржақты адам, *ала күйін адам* – тепе-теңсіз адам, *бір биден ала да туади, құла да туади* – әр отбасының қара қойы бар. Келесі өрнектер теріс мәнге ие болады. коннотациясы: *алауыз* - бір-біріне доссыз, дұшпандық, *ала аяк* - скаммер, сотқар, *ала болыс* - дауласу үшін, *ала kozimen atu* - біреуге дұшпандықпен қарау.

Нәтижелер. Осы зерттеуге сүйене отырып, түрлі түстермен байланысты фразеологиялық бірліктер халықтың мәдениетімен, салт-дәстүрлерімен тығыз байланысты, ал оларды зерттеу тақырыбы өте өзекті деп айтуға болады. Олардың кейбіреулері тек бір тілде ғана бар, өйткені ол ұлттық дәстүрлердің, тарихи жағдайлардың немесе адамдардың ойлау және дүниетаным

ерекшеліктерінің дамуымен байланысты. Түс компоненті өз ұлттық немесе мәдени әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін ескере отырып, айналасындағы әлемді бояу үшін адамдардың өмірінде маңызды рөл атқарады. Әр ұлттың өзіндік түс ұғымдары бар, өйткені олардың шығу тегінің берік тарихи негізі бар. Бірақ түстердің негізгі мағынасы — сезім мен эмоцияның берілуі. Түстердің атаулары әлемді түсінудің негізгі құралы, ол алдыңғы ұрпақтар жинақтаған байлық.

3

ерттеу барысында түрлі түсті компоненттердің семантикалық коннотацияларының айырмашылықтары мен ұқсастықтары және оларды ағылшын және қазақ тілдерінің фразеологиялық бірліктерінде қолдану жиілігі анықталды. Талдау екі тілде де түсті қолданатын көптеген фразеологиялық бірліктер бар және олардың ең көп тарағаны ақ және қара, оларда аздап айырмашылықтары бар мағыналары бірдей дерлік болады деген қорытынды жасауға

Әдебиеттер тізімі:

Мақал - мәтелдерде ағылшын сабағына қолдану// Иностранные языки в школе, 2005, 3

Smith W. C, Cowie A.P., Mackin Rand Mc.Caig I.K., Taylor A., Whiting B.J., Seidi J., Mc Mordie W., Ridout R. And Witting C, Apperson G. L., Linda and Roger Flavell, A.B. Куниннің сөздіктері мен көркем әдеби шығармалары қолданылды.

Жүсіпова Р.Б. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі мақал - мәтелдердің синонимдік мәні// Қаз ҰУ Хабаршысы - Филология сериясы // N 3- 2003

мүмкіндік береді. Екі тілде де қызыл және көк түстер өздерінің түсініктеріндегі ұқсастықтары да, айырмашылықтары да бар. Басқа түстерге келетін болсақ, ортақ ерекшеліктерді сирек табуға болады, ал кейде олардың интерпретацияларында елеулі айырмашылықтарды көруге болады. Кейбір жағдайларда оларда ешқандай ұқсастық болмайды (мысалы, сары, қоңыр және сұр). Сондай-ақ ешбір аналогы жоқ бірқатар түсті атаулар да бар (мысалы, жасыл, қызғылт, күлгін, ала).

Қорытынды

Қорытындылай келе, шет тілін үйрету кезінде түстермен байланысты фразеологиялық бірліктерді аудару ерекшелігін ескеру аса маңызды, себебі бұл сөздердің дұрыс түсінілмеген мағыналары оқушылардың қабылдауын айтарлықтай өзгертуі мүмкін. Шет тілін үйренуші шет тілінің сөздеріне ана тілінің коннотацияларын автоматты түрде жатқызатынын естен шығармаған жөн.

Аргингазина Ш.Б. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі етістікті фразеологизмдердің лексика - семантикалық сипаты// Алматы - 2004

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі етістікті фразеологизмдердің синонимдігі// АГУ им. Казахстанская филология: проблемы и перспективы. - Алматы - 2002

. Ағылшын - қазақ тілдеріндегі кейбір ұқсастықтар туралы // Қазақстан мектебі - 2001, N 3

Ағылшын - қазақ тілдеріндегі сөздіктер, 2001

Адамбаев Б. Ағылшын және қазақ мақал - мәтелдерінің құрылымдық және мағыналық ұқсастықтары //Алматы-1996, 17 б.

Словарь употребительских английских пословиц//Москва-1985

Иманбаева К. Мақал-мәтелдерді қолдану//Ағылшын тілі мектепте, 2006,№ 3

Жабықбаев М.Қ. Мақал - мәтелдерді ағылшын сабағында пайдалану//Қазақстан мектептеріндегі шетел тілдері// № 3, 2005

Кеңесбаев І. - Қазақ тіл білімі туралы зерттеулер.- Алматы: Ғылым, 1987. - Б.22.

Копыленко М.М., Попова З.Д. Очерки по общей фразеологии. Воронеж: Изд-во Воронежского университета,1989. -192 с.

Сәтенова С. Қазақ тіліндегі қос тағанды фразеологизмдердің тілдік және поэтикалық табиғаты: Докт.дисс. Алматы, 1997. -260 б.

Айтбаев Ә.Ө. «Аудармадағы фразеологиялық құбылыс» - Алматы: Ғылым, 1975. -14 б.

Современный русский язык.(Под ред. Д. Э. Розенталя)- М.: Высшая школа, 1979.-С. 56)

Сәрсенбаев Мақал - мәтелдердің аударылуы//Алматы-1998-177

Бейсенов Қ. Қазақ топырағында қалыптасқан ғақлияты ой кешу үрдістері. Алматы: Ғылым, 1994. -168 б.

Морозова Л.А. Художественные формы пословиц // Вопросы жанров русского фольклора. Москва: Изд-во Московского университета,1972. -с.3-16.

.А.В. Кунин Мақал - мәтелдердің құрылымдық-мағыналық ерекшеліктеріндегі "коммуникативтік фразеологиялық бірліктер//М., 1981-77

Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока. Москва: Наука, 1979. -671